

УДК 343. 132

Вакулік О. А.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального права,
процесу та кримінології Інституту
кримінально-виконавчої служби

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ПОЧАТОК КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено особливостям кримінальної процесуальної регламентації вирішення питання про початок кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах. На підставі компаративістського аналізу наведені процесуальні аспекти та деякі правові норми, що регламентують початок досудового розслідування у зарубіжних країнах. Досліджено процесуальний механізм початку досудового розслідування та провадження, який ґрунтується на принципі доцільності.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство; початок кримінального судочинства; Єдиний реєстр досудових розслідувань; злочин; кодифіковані правові норми; прокурор; поліцейське дізнання; органи кримінальної юстиції; атторнейська служба.

Статья посвящена особенностям уголовной процессуальной регламентации решения вопроса о начале уголовного судопроизводства в Украине и зарубежных странах. На основании компаративистского анализа приведены процессуальные аспекты и некоторые правовые нормы, регламентирующие начало досудебного расследования в зарубежных странах. Исследован процессуальный механизм начала досудебного расследования и производства, основанный на принципе целесообразности.

Ключевые слова: уголовное процессуальное законодательство; начало уголовного судопроизводства; Единый реестр досудебных расследований; преступление; кодифицированные правовые нормы; прокурор; полицейское дознание; органы уголовной юстиции; атторнейская служба.

Постановка проблеми. Сучасне кримінальне процесуальне законодавство вважається прогресивним та орієнтованим на захист прав і законних інтересів особи, залученої до сфери кримінально-процесуального впливу. Реформування системи кримінального судочинства в державі

протягом останніх років пов'язувалося з наявністю численних недоліків у діяльності правоохоронних органів, що у сукупності негативно впливали на стан кримінального судочинства.

13 квітня 2012 року був прийнятий Кримінальний процесуальний

кодекс України (КПК), який визначив нові способи та механізми кримінально-процесуальної діяльності. Зміни відбулися і на першочерговій стадії кримінального процесу. Так, відповідно до ст. 214 КПК, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати досудове розслідування [1]. Отже, юридичним фактом початку кримінального провадження є внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці кримінального процесу України певна увага була приділена дослідженню початку досудового розслідування, зокрема, у працях: Ю. І. Азарова, Ю. П. Алєніна, В. П. Бахіна, Ю. М. Грошевого, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, Н. С. Карпова, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, Д. П. Письменного, М. А. Погорецького, В. О. Попелюшка, С. М. Стахівського, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, М. І. Хавронюка, Л. В. Черчукіної та ін.

Постановка завдання. Законодавець, відмовившись від усталених і традиційних підходів у питаннях законотворчості та правозастосовної практики України, багато запозичив із законодавства зарубіжних країн.

Відтак метою даної статті є компаративістичний аналіз деяких правих норм, що регламентують по-

чаток досудового розслідування у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Звичайне «запозичення» положень кримінального процесуального законодавства країн з англосаксонською правовою системою (США, Велика Британія та ін.) та романо-германською (Німеччина, Франція) не є достатньо обґрунтованим. Подібні пропозиції, як правило, не враховують суттєвих розбіжностей правових систем України та інших держав. Адже континентальна правова система, переважно, спирається на судову практику (судові прецеденти), напрацьовану протягом сторіч. Правова ж система України, як і в інших країнах європейської континентальної правової системи, функціонує на основі законодавства (матеріалізованого в нормативно-правових актах, що приймаються органами законодавчої влади), а не прецедентного права.

В англосаксонській системі права (США, Велика Британія) не існує кодифікованого кримінально-процесуального законодавства – кодексу чи іншого спеціального закону в систематизованому вигляді, який би регламентував досудове провадження. Існуючі нормативні акти, стосовно кримінального судочинства, найчастіше пов'язані із застосуванням заходів примусу, а кримінальний процес зазвичай структурований на стадії досудового провадження, попереднього розгляду справи у суді, судового розгляду, апеляційного провадження та виконання вироку [2, с. 9].

Романо-германська ж правова сім'я або континентальна система (Франція і Німеччина) характеризується переважаючим значенням правових норм, які закріплені саме в

кодифікованих нормативних актах. Для країн континентальної системи кримінального судочинства характерні такі риси: основним джерелом кримінально-процесуального права є кодифіковані законодавчі акти, які регламентують досудове і судове провадження; на відміну від країн англосаксонської правової системи, право кримінального переслідування делеговане уповноваженим посадовим особам та державним органам.

Наприклад, досудове слідство у Франції складається із трьох стадій: дізнання, порушення кримінального переслідування й досудового слідства (до якої відноситься і віддання до суду). Першим етапом кримінального процесу є поліцейське дізнання, яке проводиться під керівництвом прокурора поліцейськими комісарами, офіцерами й агентами судової поліції, мерами та їх помічниками. В окремих справах дізнання здійснюють польові охоронці, лісові сторожі та деякі інші чиновники. Розрізняються дізнання за очевидними злочинами і так зване «початкове дізнання». Змістом будь-якого виду поліцейського дізнання є відшукання доказів, закріплення доказів і вжиття заходів до виявлення й розшуку осіб, винних у порушенні закону. Однак процесуальне значення дій поліції розрізняється залежно від виду дізнання [3, с. 168].

Початкове дізнання проводиться, якщо немає визначених законом умов очевидності й характеризується трьома ознаками: відсутністю законодавчо регламентованих приводів для його початку, формальним характером процесуальних дій і відсутністю в поліції засобів процесуального примусу (крім затримання). До речі, поліція повноважна затри-

мувати не тільки підозрюваних, а й потерпілих і свідків для надання ними відомостей про злочин. Початкове дізнання не обмежене певним строком і має своєю метою обґрунтувати кримінальний позов прокурора, що може бути поданий за його результатами. Це дізнання тісно пов'язане з непроцесуальною діяльністю поліції та схоже на перевірку заяв і повідомлень про злочини у вітчизняній моделі кримінального процесу [4, с. 10].

За результатами дізнання прокурор ініціює кримінальний позов про застосування покарань щодо підозрюваних (конкретних осіб) або за фактом злочину. Цей етап вважається самостійною стадією порушення компетентними державними органами кримінального переслідування. Він відрізняється від порядку, встановленого КПК України, насамперед тим, що завжди слідує після поліцейського дізнання. Кримінальний позов у формі спеціальної вимоги (кримінальна справа) направляється прокурором судовому слідчому для проведення досудового слідства.

Ефективності розслідування злочинів у ФРН сприяє чітка організаційна побудова органів кримінальної юстиції, а також налагоджена взаємодія прокурорів зі слідчими суддями, судом та «допоміжними службовцями прокуратури» – поліцейськими. Незважаючи на те, що кримінальне переслідування є компетенцією прокуратури, працівники кримінальної поліції, зосереджуючи свої зусилля переважно на оперативно-розшукових заходах, проводять також і слідчі дії. Таким чином, німецька кримінальна поліція наділена ще й функціями досудового слідства (хоча ця складова розслідування у

тому вигляді, який сформувався в Україні, практично відсутня). Цікавою є практика німецького кримінального процесу по використанню як доказів повідомлень секретних джерел. Таке використання можливе двома способами: шляхом допиту працівника поліції про те, що йому відомо зі слів секретного агента, який залишається для суду анонімним; шляхом допиту самого секретного інформатора без розкриття учасникам процесу його особи.

Важливим є й те, що у ФРН досудове розслідування у формі дізнання проводиться прокуратурою і поліцією. Проведення дізнання в поліції покладено на певну категорію службовців, які згідно з «Законом про судустрій ФРН» називаються «допоміжними службовцями прокуратури». Вони набувають цей статус через належність до певного розряду службовців, наприклад – інспекторів поліції. Цей розряд визначається урядом землі за погодженням з управлінням юстиції землі.

У кримінальному процесі Німеччини не існує стадії порушення кримінальної справи. Початок провадження пов'язується із проведенням перших слідчих дій. Приводами для цього виступає службовий розсуд поліції і прокуратури, заяви приватних осіб, у тому числі і анонімні повідомлення поліції, громадської влади, судових органів, скарги потерпілих у справах приватного обвинувачення. Загальне керівництво розслідуванням покладається на прокурора, а судовий слідчий бере у ньому лише епізодичну участь, пов'язану з ухваленням найважливіших рішень у справі.

Після початку прокурором провадження, розслідування здійснює

поліція. У найбільш важливих і складних справах прокурор вправі особисто вести провадження, а поліція зобов'язана виконувати його вказівки щодо проведення процесуальних та інших дій. Важливою рисою є практична відсутність детально регламентованої процесуальної форми такого дізнання, яке провадиться поліцією і прокурором розшуковим порядком, у формі так званого «вільного доказування» [5, с. 149; 155–156].

За законодавством США, проводити процесуальні дії орган розслідування отримує право з моменту реєстрації заяви чи повідомлення про злочин, тоді як моментом початку досудового слідства вважається з'явлення особи зі статусом обвинуваченого. Здійснення перевірки за заявами та повідомленнями є виключною прерогативою поліції, яка не обмежена у виборі методів дій і у прийнятті рішень. Єдина вимога – дотримання конституційних прав громадян. Основними завданнями поліції на цьому етапі є збирання відомостей для обґрунтування ордеру (санкції) на обшук або арешт, а також збір відомостей про злочин й особу, яка його вчинила. До речі, дещо схожим чином врегульовано питання початку досудового розслідування й у КПК України (ст. 214).

Початковою інформацією вважаються не лише дані, які стають відомими із заяв та повідомлень, що подаються зацікавленими особами або організаціями в органи, уповноваженими виконувати дії з розкриття злочинів, але і те, про що стає відомо в ході звичайної поліцейської діяльності, тобто закріплюється порядок, відомий вітчизняному кримінальному процесу як самостійне ви-

явлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 214 КПК України).

З моменту реєстрації інформації про подію, що містить ознаки злочину, відповідне діяння або подія належить до однієї з таких категорій: «злочини, повідомлені поліції» («crimes reported to the police») або «зареєстровані злочини» («reported crimes»). Обидві категорії діянь реєструються в єдиній статистичній базі кримінальних правопорушень (аналог вітчизняного ЄРДР), яка дає можливість відслідковувати стан злочинності в цілому, а також у поєднанні з іншими даними і з ефективністю діяльності поліції та інших правоохоронних органів. Показником такої ефективності вважається кількісна характеристика злочинів. За даними Федерального бюро розслідувань, американська поліція різних рівнів щороку реєструє від 10 до 13 млн злочинів. Відтак кримінальне провадження вважається розпочатим з моменту реєстрації повідомлення про злочин [6, с. 58].

Особливою у регламентації початку досудового розслідування в кримінальному процесі США є роль державного обвинувача. У США така функція належить аторнейській службі. Звинувачення по кримінальних справах – важлива, але не єдина функція державної аторнейської служби, під якою розуміється сукупність правозастосовних органів (федеральних, штатних і місцевих) виконавчої влади, що виконують юридичне консультування уряду, що представляють його інтереси в судах і що забезпечують виконання закону. Повноваження аторнейської служби щодо кримінального переслідування

нагадують функції прокуратур інших держав, а відтак у літературі американську аторнейську службу зазвичай називають «прокуратурою», а самих аторнейів «прокурорами» [7, с. 53].

Дослідники зазначають цікаві факти про те, що у Великій Британії неодноразові спроби численних комісій реформувати кримінально-процесуальне право так і не завершилися певними позитивними результатами. Традиційні, старі форми права розглядаються англіцями як оплот і гарантії їхніх свобод. Панує думка, що кодифікація права суперечить традиціям англійського права та юридичного побуту [8, с. 50].

Звертає на себе увагу те, що англійські (як і американські) юристи не відносять стадію поліцейського (позасудового) розслідування до кримінального процесу, адже ця діяльність, на їх думку, не відрізняється від оперативно-розшукового провадження та має адміністративну природу.

Досудове розслідування в кримінальному процесі Великої Британії також має назву «поліцейського», оскільки: суб'єктом його здійснення, переважно, виступає поліція, а до змісту цієї діяльності належать розвідувальні, пошукові дії. Серед них використання спеціальних агентів та інформаторів, а також інші спеціальні засоби, необхідні для встановлення потенційних злочинців [9].

У англійській правовій традиції кримінальний процес частіше визначають як змагальний (*adversarial*) або обвинувальний (*accusatorial*), але на увазі мається зазвичай одне і те ж – кримінальне провадження, що має вигляд суперечки між стороною обвинувачення і стороною захисту,

виникає на досудових стадіях і завершується в суді. Англійському кримінальному судочинству не відомі такі форми досудового розслідування, як дізнання та слідство.

За загальним правилом, кримінальне провадження починається за зверненнями приватних осіб (потерпілих). У разі, якщо приватна особа порушує провадження та звертається в державні органи, досудове розслідування проводиться: посадовими особами поліції, які здійснюють розслідування за більшістю злочинів; слідчими апаратами Директора департаменту публічних переслідувань та Генерального аторнея; коронерами. Поліція формалізовано бере участь в процесі на тих самих підставах, що й потерпілий. Особливість порушення провадження поліцією полягає в тому, що кожен з посадовців може його ініціювати. Однак про прийняття уповноваженою особою офіційно оформленого акту про початок провадження у справі не йдеться.

Водночас, при всій позитивності зарубіжного досвіду, слід зазначити, що кримінальне процесуальне законодавство окремих держав характеризується багатьма дискусійними положеннями, наявністю певних проблем у правозастосовній практиці органів розслідування і важливо упередити «перенесення» їх у національне законодавство. У більшості країн повноваженнями приймати

заяви чи повідомлення про злочини наділена лише поліція, чим, на нашу думку, звужується реалізація громадянами своїх прав і законних інтересів. Між тим, відповідно до КПК України (ч. 4 ст. 214), обов'язок прийняття заяв і повідомлень про злочин покладено на прокурора, слідчого, уповноважену на прийняття та реєстрацію заяв особу. Наявність такої норми дозволяє громадянам України і особам, які перебувають в країні, можливість звернутись до будь-якого правоохоронного органу та повідомити про вчинений злочин, а не «шукати» поліцейського [10].

Висновки. Отже, на основі порівняльного аналізу особливостей кримінально-процесуальної регламентації вирішення питання про початок кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах, можна виокремити засади цієї діяльності незалежно від правових систем: по-перше, на відміну від КПК «радянського зразка», початок кримінального провадження не пов'язується із складанням уповноваженою особою певного процесуального документа; по-друге, дії, пов'язані з початком кримінального провадження, чітко не виокремлюються в окрему стадію кримінального судочинства. Процесуальний механізм початку досудового розслідування та провадження ґрунтується на принципі доцільності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.
2. Гуценко К. Ф., Головки Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств [изд. 2-е, доп. и испр.]. М.: Изд-во «Зерцало-М», 2002. 528 с.

3. Голяк Л. В., Мацко А. С., Тюріна О. В. Порівняльне правознавство: курс лекцій. Київ: МАУП, 2004. 200 с.
4. Лубенский А. И. Предварительное расследование по законодательству капиталистических государств. М., 1977. 160 с.
5. Филимонов Б. А. Основы теории доказательств в германском уголовном процессе. М.: Фирма «Спарк», 1994. 157 с.
6. Курдова А. В. Права защитника в США при проведении полицией процессуальных действий в отношении подозреваемого, обвиняемого. *Юрист*. 1998. № 7. С. 58.
7. Махов В. Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учеб. пособие. М.: ЗАО «Бизнес-школа», «Интел-Синтез», 1998. 207 с.
8. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2005. 352 с.
9. Калиновский К. Б. Законность и типы уголовного процесса: дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 1999. 208 с.
10. Вакулік О. А., Азаров Ю. І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 184 с.

O. Vakulik,
PhD (Candidate of Legal Sciences),
lecturer, Department of criminal law,
process and criminology, Institute of
criminal-Executive Service

FEATURES OF CRIMINAL PROCEDURAL REGULATION OF DETERMINATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS BEGINNING IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES: COMPARATIVE ANALYSIS

The article is devoted to features of criminal procedural regulation of determination of criminal proceedings beginning in Ukraine and Western European countries. The legislator, having refused of established and traditional approaches to affairs of lawmaking and law enforcement practice of Ukraine, borrowed a lot from the legislation of foreign countries. Then on the basis of the comparative analysis the procedural aspects and some law norms were indicated which regulate the beginning of prejudicial inquiry in foreign countries. It was found out that the usual «borrowing» provisions of criminal procedural legislation of countries with the Anglo-Saxon law system and the Roman-German one is not substantiated enough. Such offers as a rule do not take into account the significant differences of the law system of Ukraine of other countries. As the continental law system is mainly based on the judicial practice gained during ages. While the law system of Ukraine functions on the basis of legislation but not the case law likewise it does in other countries of the European continental law system. Then on the ground of the comparative analysis of features of criminal procedural regulation of determination of criminal proceedings beginning in Western beginning of prejudicial inquiry European countries the principles of the activity were separated regardless of law systems.

Also the procedural mechanism of the beginning of prejudicial inquiry and procedure was analyzed which is based on the expediency principle.

Key words: *criminal procedural law; the start of criminal proceedings; the Unified Register of pre-trial investigations; crime codified law; the prosecutor; the police inquiry; criminal justice authorities; attorney service.*

Надійшла до редакції 8.09.2017